

نقد و بررسی نظام‌های مهم اخلاقی غیردینی
(فلسفی، عرفانی، تلفیقی)
و ارائه نظام اخلاقی بر اساس آیات و روایات

نویسنده:

راضیه تبریزی زاده اصفهانی

نقد و بررسی نظام‌های مهم اخلاقی غیردینی (فلسفی، عرفانی، تلفیقی) و ارائه نظام اخلاقی بر اساس آیات و روایات

نویسنده: راضیه تبریزی زاده اصفهانی

صفحه آرایی و طرح جلد: گروه فرهنگی هنری فانوس . انتشارات: مکت اندیشه . چاپ و صحافی: چاپخانه گاندی
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۲۰۱-۰۱-۴ . نوبت چاپ: ۱۳۹۹ . شمارگان: ۲۰۰ . قیمت: ۶۵,۰۰۰ تومان

حق چاپ این اثر برای انتشارات مکت اندیشه محفوظ است.

سرشناسه: تبریزی زاده اصفهانی، راضیه، ۱۳۵۹- عنوان و نام پدیدآور: نقد و بررسی نظام‌های مهم اخلاقی غیردینی
و ارائه نظام اخلاقی بر اساس آیات و روایات/ نویسنده راضیه تبریزی زاده اصفهانی؛ [برای] مرکز پژوهشی مینا،
موسسه صراط مبین هدایت، مشخصات نشر: قم: مکت اندیشه، ۱۳۹۸. مشخصات ظاهری: ۴۱۸ص. شابک: -۹۷۸-
۹۷۸-۶۲۲-۷۲۰۲۰۱-۴. وضعیت فهرست نویسی: فیپا. یادداشت: کتابنامه: ص ۴۰۶. موضوع: اخلاق -- فلسفه.
موضوع: Ethics -- Philosophy. موضوع: اخلاق اسلامی -- فلسفه. موضوع: Islamic ethics -- Philosophy.
موضوع: اخلاق عرفانی. موضوع: *Mystical ethics. شناسه افزوده: موسسه صراط مبین هدایت. شناسه افزوده:
مرکز پژوهشی مینا. رده بندی کنگره: BJ۳۷. رده بندی دیویی: ۱۷۰. شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۹۸۶۴۸

شبکه ارتباط یا مخاطب

روابط عمومی (سفارش کتاب، پیشنهادات و انتقادات) : محمد قرائتی ستوده ۰۲۵۳۲۹۰۶۴۰۵

دفتر مرکزی: قم- ۴۵ متری شهید صدوقی- کوچه ۵۶- پلاک ۷۴ - تلفن: ۰۲۵۳۲۹۰۶۴۰۴

آدرس تارنما: www.smhi.ir - www.mabnarc.ir

پست الکترونیک: info@smhi.ir - info@mabnarc.ir

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۷	پیشگفتار
۱۹	فصل اول؛ کلیات
۲۱	۱. مقدمه
۲۲	۲. پیشینه موضوع
۲۵	۳. اهداف تحقیق
۲۶	۴. ضرورت تحقیق
۳۱	۵. مفهوم شناسی
۳۱	۵-۱. ملکه
۳۲	۵-۲. اخلاق
۳۲	۵-۲-۱. اخلاق در لغت
۳۳	۵-۲-۲. اخلاق در اصطلاح
۳۳	۵-۲-۲-۱. صفت راسخ نفسانی
۳۵	۵-۲-۲-۲. صفات نفسانی
۳۱	۵-۲-۲-۳. فضایل اخلاقی
۳۷	۵-۲-۲-۴. نهاد اخلاقی زندگی
۳۷	۵-۲-۲-۵. نظام رفتاری حاکم بر افراد
۴۰	۵-۳. فضیلت
۴۱	۵-۴. کمال
۴۲	۵-۵. لذت و الم
۴۳	۵-۶. سعادت
۴۴	۶. علم اخلاق
۴۹	۷. نظام

۵۵	۸. مبانی
۵۶	۸-۱. مبانی احکام اخلاقی
۵۸	۹. اهداف
۶۰	۱۰. اصول
۶۵	۱۱. روش‌ها
۶۷	عوامل موثر در رشد فضایل اخلاقی
۶۷	۱- عوامل موثر در بعد شناختی
۶۷	الف - عوامل معرفتی (عقلانی)
۶۸	ب - عوامل غیر معرفتی (عاطفی و شخصیتی)
۶۸	۱. هوش هیجانی
۷۱	۲. خواست‌ها و اراده‌ها
۷۲	۳. عوامل موثر در بعد انگیزشی
۷۴	الف - انگیزش و میل فطری به خیر اخلاقی
۷۶	ب - انگیزش و شناخت‌های اخلاقی
۷۷	ج - انگیزش و عواطف اخلاقی
۷۹	روش‌شناسی علم اخلاق
۸۱	۱۲. ماهیت گزاره‌های اخلاقی
۸۲	۱۲-۱. موضوع گزاره‌های اخلاقی
۸۴	۱۲-۲. محمول گزاره‌های اخلاقی
۸۷	۱۲-۳. قید موضوع گزاره‌های اخلاقی
۸۸	۱۳. مبانی فقه الحدیثی
۸۸	۱۳-۱. هماهنگی و عدم تضاد گزاره‌های اخلاقی با حکم عقل
۸۸	الف. مفهوم عقل
۹۳	ب. اعتبار معیار عقل
۹۷	ج. گستره کاربرد عقل

۹۹	د. توسعه کاربرد عقل
۱۰۲	و. جایگاه عقل در روایات
۱۰۶	ه. جایگاه عقل در نقد روایات
۱۰۸	۲-۱۳. اثبات صدور
۱۱۳	فصل دوم آشنایی با نظام اخلاق فلسفی
۱۱۵	۱. انواع نظام‌های اخلاقی فیلسوفان و علمای مسلمان
۱۱۹	۲. اخلاق فلسفی
۱۱۹	۱-۲. مقدمه
۱۲۱	۲-۲. بررسی نظام اخلاق فلسفی
۱۲۴	۳-۲. مبانی انسان‌شناسی اخلاق فلسفی
۱۲۷	۴-۲. برخی از رویکردهای اخلاق فلسفی
۱۳۱	۵-۲. خصوصیات عام و کلی اخلاق فلسفی
۱۳۴	۶-۲. بررسی قاعده ز زمین عدالت
۱۳۹	۷-۲. ملاک کمال و فضیلت از نظر ارسطو
۱۴۱	۸-۲. سعادت در نظام اخلاق فلسفی
۱۴۷	۹-۲. نقد و بررسی نظر فلاسفه در معنای «سعادت»
۱۵۶	۱۰-۲. نقد نظریه اعتدال
۱۵۶	۱-۱۰-۲. اشکالات وارد بر ماهیت حدّ وسط
۱۵۸	۲-۱۰-۲. اشکالات وارد بر تعیین حدّ وسط
۱۵۹	۳-۱۰-۲. اشکالات وارد بر فضیلت دانستن حدّ وسط
۱۷۵	۱۱-۲. تبیین ادله نقلی نظریه اعتدال
۱۷۵	۱-۱۱-۲. آیات
۱۷۸	۲-۱۱-۲. روایات
۱۸۱	۱۲-۲. نقد ادله نقلی
۱۸۱	۱-۱۲-۲. آیات

۱۸۷	۲-۱۲-۲. روایات
۱۹۱	۲-۱۳. پاسخ به یک اشکال
۱۹۲	۲-۱۴. بیان یک نکته
۱۹۳	۲-۱۵. بررسی برخی از آثار شاخص هر یک از رویکردهای چهارگانه فلسفی
۲۰۷	جمع بندی فصل دوم
۲۱۱	فصل سوم آشنایی با نظام اخلاق عرفانی و تلفیقی
۲۱۳	۱. نظام اخلاق عرفانی
۱۳۶	۱-۱. مقدمه
۲۱۸	۱-۲. شاخصه های اخلاق عرفانی منتسب به شیعه
۲۲۰	۱-۳. نسبت عرفان عملی با اخلاق
۲۲۲	۱-۴. خاستگاه نظام اخلاقی- عرفانی منتسب به تشیع
۲۲۲	۱-۵. مراحل و ادوار رشد عرفان عملی
۲۲۳	الف) پیش از تدوین
۲۲۴	ب) پس از تدوین
۲۲۶	۱-۶. هدف نظام اخلاق عرفانی
۲۲۶	۱-۷. مبانی معرفت شناختی و انسان شناختی نظام اخلاقی عرفانی
۲۲۷	۱-۸. حرکت و پویایی در اخلاق عرفانی
۲۳۰	۱-۹. مراتب ده گانه نفس و مقامات آنها
۲۳۴	۱-۱۰. نقد اخلاق عرفانی
۲۴۷	۱-۱۱. بررسی چند کتاب از آثار شاخص نظام اخلاق عرفانی
۲۵۴	۲. نظام اخلاق تلفیقی
۲۵۸	۲-۱. بررسی چند کتاب از آثار شاخص نظام اخلاق تلفیقی
۲۶۹	جمع بندی فصل سوم
۲۷۳	فصل چهارم نظام اخلاقی مستنبط از آیات و روایات
۲۷۵	۱. مقدمه

- ۲۷۹ ..... ۲. پیشینه اخلاق اسلامی
- ۲۹۰ ..... ۳. هدف از اخلاق مستنبط از آیات و روایات
- ۲۹۱ ..... ۴. ضرورت پرداختن به اخلاق مستنبط از آیات و روایات
- ۲۹۲ ..... ۵. ویژگی‌های نظام اخلاق مستنبط از آیات و روایات
- ۲۹۳ ..... ۱-۵. هماهنگی و انسجام درونی
- ۲۹۵ ..... ۲-۵. قابلیت تبیین عقلانی
- ۲۹۶ ..... ۳-۵. تأمین سایر ملاک‌ها
- ۲۹۸ ..... ۴-۵. توجه به حسن فعلی و فاعلی
- ۳۰۲ ..... ۵-۵. مراتب داشتن ارزش‌ها
- ۳۰۳ ..... ۶-۵. غایت‌گرایی
- ۳۰۷ ..... ۷-۵. قابلیت تطبیق در شرایط زمانی و مکانی مختلف
- ۳۰۸ ..... ۸-۵. ارائه الگوهای اخلاقی
- ۳۰۸ ..... ۹-۵. پیوند زدن مفاهیم اخلاقی به مفاهیم دینی
- ۳۰۹ ..... ۱۰-۵. اعمال عبادی، زاینده و رشد دهنده فضایل اخلاقی
- ۳۱۰ ..... ۶. برخی از آثار اخلاقی با رویکرد روائی - قرآنی
- ۳۱۹ ..... ۷. ملاک فضیلت و ردیلت در اخلاق اسلامی
- ۳۲۲ ..... ۸. پیشینه پرداختن به بحث «قرب»
- ۳۲۲ ..... ۹. معنای قرب
- ۳۲۹ ..... ۱۰. حقیقت قرب الی الله
- ۳۲۶ ..... ۱۱. مراتب قرب و لقاء الهی
- ۳۴۷ ..... ۱۲. حیطة اختیار انسان در تقرب الی الله و لقاء الهی
- ۳۴۸ ..... ۱۳. درجات قرب
- ۳۴۹ ..... ۱-۱۳. قرب با وجود
- ۳۵۰ ..... ۲-۱۳. قرب لا وجود
- ۳۵۳ ..... ۳-۱۳. قرب حق به بنده و قرب بنده به حق

۳۵۵	۴-۱۳-۴-قرب نوافل
۳۵۷	۴-۱۳-۵-قرب فرائض
۳۵۹	۴-۱۴-مقدمات قرب
۳۵۹	۴-۱۴-۱-ایمان
۳۵۹	۴-۱۴-۲-تقوا
۳۶۳	۴-۱۴-۳-معرفت و شناخت
۳۶۵	۴-۱۴-۴-ورع
۳۶۵	۴-۱۴-۵-فقر در راه حق
۳۶۶	۴-۱۵-اسباب تقرب
۳۶۹	۴-۱۶-نتایج قرب
۳۷۱	۴-۱۷-دلایل مطلوبیت نهایی قرب
۳۷۴	۴-۱۸-طرح پیشنهادی اخلاق اسلامی
۳۸۱	نتیجه‌گیری
۳۸۵	برخی راهکارهای عملی در راستای رشد فضایل اخلاقی
۳۹۲	برخی راهکارها در تدوین نظام اخلاقی جامع روایات
۴۰۶	کتابنامه

مقدمه

بر اساس روایتی شریف که به رسول خدا ﷺ نسبت داده شده، حضرت فرمودند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۱؛ «جز این نیست که برانگیخته شدم تا خوی نیکو را به تمامت رسانم».

بعثت پیامبر گرامی اسلام ﷺ برای تتمیم مکارم اخلاق بوده و جوهره‌ی دین اسلام هدایت‌های اخلاقی است. از سوی دیگر ضربه‌پذیری مسلمین از این ناحیه کم نبوده و نیست. هجوم‌های ضد ارزشی از درون و بیرون، برای تهی کردن مردم از ارزش‌های اسلامی و دینی دائما در کار بوده است، اما دردمندان مباحث اخلاقی نسبت به دانش‌های دیگری مثل کلام و فقه، کم‌مایه‌تر و سطحی‌تر، مورد توجه متفکران مسلمان واقع شده است. دانش اخلاق با این که اهمیت فراوان و حیاتی در سرنوشت انسان و جامعه دارد، به عنوان يك علم ضروری، مهم و تأثیرگذار در زندگی فردی و حیات اجتماعی در نظر گرفته نشده است، به ویژه در عرصه‌ی علوم درجه‌ی دوم، مثل فلسفه‌ی اخلاق^۲ و فلسفه‌ی

۱. این حدیث شریف از احادیث مشهور در میان امت اسلامی است. رک. کشف الخفاء،

العجلونی، تصحیح: محمد عبدالعزیز الخالدی، ج ۱، ص ۱۹۱.

۲. دانشی که از مبادی تصویری و تصدیقی علم اخلاق بحث می‌کند.

علم اخلاق^۱، در جهان اسلام خیلی کم کار شده است.^۲ متفکران مسلمان بیشتر به اخلاق عملی پرداخته و سعی در تهذیب و ارشاد و وعظ داشته‌اند، اما مباحث نظری و تحلیلی و علمی اخلاق، به ویژه نظام اخلاق، کمتر مورد توجه بوده است. گویا اخلاق در نظر آنها یک علم در خور توجه نبوده است تا به تحلیل آن بپردازند؛ البته این به معنای عدم توجه مطلق نبوده، بلکه نسبت به علوم دیگر، مثل فقه و کلام، مباحث تحلیلی اخلاق کمتر توجه آنان را به خود جلب کرده است.

عصر جدید، عصر تغییرات سریع و ظهور وضعیت‌های جدید بود و این تحول سریع دائماً مسائل نوینی را در برابر دین قرار می‌داد. در قرن بیستم با ظهور مارکسیسم و ارائه اندیشه‌ی جامعی که برای هر وضعیتی راه حلی عرضه می‌کرد و موضعی کاملاً ضد دینی داشت، اندیشمندان و فقها خود را در رویارویی‌ای سخت گرفتار دیدند. در ادبیات این عصر شاهد توجه به نظام‌ها و تلاش برای ارائه‌ی طرح جامع تئوریک دین در عرصه‌های مختلف زندگی می‌توان بود. نوشته‌هایی مانند «اقتصادنا» شهید صدر به این دوره تعلق دارد. در این عصر عده‌ی معدودی از اندیشمندان تلاش دارند تا احکام و دستورهای دینی را در قالب طرح‌های منسجم و نظام‌مند عرضه کرده و به نوعی پاسخ همانندطلبی مارکسیسم را بدهند. این تلاش‌ها عرصه‌های بسیار متفاوتی را در برابر دانش‌های دینی گشود، عرصه‌هایی که روش‌های قدیمی چون روش‌های فقه و اصول برای تدارک نیازهای آن تکافو نکرده و نیازمند تلاش و تغییر و تدوین مباحث با موضوعات جدید بود.

۱. دانشی که از تاریخ، تحولات و عوامل، موجبات تحولات، بنیان گذاران، روش و متد علم اخلاق بحث می‌کند.

۲. حتی در عصر حاضر، اخلاق به عنوان یک علم در کنار علوم دیگر اسلامی نشانده نمی‌شود. کتاب‌هایی مثل «خدمات متقابل اسلام و ایران» مرتضی مطهری و «تاریخ ادبیات در ایران» از ذبیح‌الله صفا که علوم اسلامی را ریشه‌یابی تاریخی و تحلیل کرده‌اند، علم اخلاق را مستقلاً مطرح نساخته‌اند.

با پیروزی انقلاب اسلامی داعیه جامعیت دین به طور جدی مورد توجه مخالفان قرار گرفت و هجوم سوالات و شبهات به عرصه دین آغاز گردید و از همین رهگذار نیاز به ارائه نظام‌های دینی عمیق‌تر احساس شد، از سویی دیگر، با عهده‌داری متولیان دین در امر حکومت، فاصله میان مباحث فقهی و نیازهای اجرائی بیشتر احساس شد. شاید در آغاز پیروزی انقلاب اسلامی، برخی عمل به رساله‌های عملیه را حلال مشکلات می‌دانستند، ولی به تدریج مشخص شد که بسیاری از نیازهای نرم افزاری و تئوریک حکومت و همچنین بخش بزرگی از نیازهای اجتماعی جامعه اسلامی در این نوشته‌ها تامین نشده است و عرصه‌های دین پژوهی نیازمند بررسی و ورود در زمینه‌های متنوع و گسترده‌تری نسبت به قبل هستند که سابقاً نیاز به آنها چندان احساس نمی‌شد. افزون بر این طراحان و برنامه‌ریزان کشور، نیاز به داشتن طرح‌های بنیادین دین در عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی را احساس کرده و حوزه‌های دینی را در مقابل این مطالبه جدی خود قرار دادند.

در این میان، ضرورت پایبندی به یک نظام اخلاقی در حیات بشری، امروزه نزد اکثر قریب به اتفاق خردورزان مسلم و قریب به بدهت است. این وضوح و تردیدناپذیری، در نظرگاه دینی، شدت و برجستگی بیشتری می‌یابد. بر خلاف آموزه‌های فقهی که معمولاً از سوی مفتیان کارآزموده و با چهارچوب شناسایی شده عرضه می‌شود و متصدیان متخصص دارد و همچنین بر خلاف آموزه‌های اعتقادی که لاقلاً به میراث مکتوب فریه و گرانبار متکلمان بزرگ گذشته متکی هستند و در گوشه و کنار مرزبانانی غیور به حراست و پاسداشت آن می‌پردازند، آموزه‌های اخلاقی دین، متاسفانه در عرصه واقع، تقریباً هیچ متولی و متصدی خاصی ندارد. نظام شناخت و تبلیغ و ترویج آموزه‌های اخلاقی را نوعی بی‌برنامگی و هرج و مرج زیان‌آور در میان گرفته است، گرچه از بن، میراث اخلاقی ما - بر خلاف میراث فقهی و کلامی - سخت التقاطی و نامنقح است. در کاستی‌های موجود در آثار اخلاقی برخی بر این اعتقادند که:

«روزگاری دراز است - تقریباً به درازای عمر فرهنگ اسلامی - که این میراث به محک نقد جاندار آشنا نگردیده است و پیکره آن به پالایش و پیرایش عالمانه چکش نخورده است. متون اخلاقی ما صرف نظر از رواسب یونانی و خانقاهی و... انباشته شده در گوشه و کنارشان - اغلب برای توده عوام و به شکلی واعظانه و بدون پشتوانه محققانه کافی تنظیم شده است. از دقت‌های ناگزیر در «تفقه» - به معنای عام آن - مانند تدفیق در جمع بین روایات و جرح و تعدیل و در میان نهادن منقولات محفوف به تصوّرات اشخاص و مقرون به تدوّقات واعظانه و مجلس پردازانه، در این متون کمتر می‌توان یافت.^۱»

این در حالی است که امروزه در دنیای علم، شاهد اقبال چشمگیر و فزاینده به دانش اخلاق هستیم. دانشمندان علوم مختلف به بررسی پیامدهای اخلاقی یافته‌های خویش علاقه نشان می‌دهند، تا جایی که با تاسیس رشته پژوهشی اخلاق کاربردی^۲، کمتر عرصه‌ای را می‌توان یافت که بحث‌های اخلاقی در آن راه نیافته باشد. علاوه بر رشته‌های مختلف علوم انسانی، هم اکنون در رشته‌های مختلف علوم، در رشته‌های پزشکی و زیستی و نیز در دانش مهندسی و شاخه‌های آن مباحث ریز و درشت اخلاقی، با جدیت و اهتمام فراوان دنبال می‌شود. تشکیل کمیته‌های اخلاقی^۳ در مؤسسات و ادارات و بیمارستان‌های برخی کشورها و برگزاری سمینارها و نشست‌های تخصصی و پیدایش گروه‌های پژوهشی تخصصی درباره مسائل اخلاقی، همگی از نشانه‌های روی آوردن با نشاط و جدی اندیشمندان معاصر به موضوعات و مسائل اخلاقی است.

در دنیای اسلام نیز دیری است که دانشمندان مسلمان به اهمیت و ضرورت

۱. جهانبخش، جويا، اخلاق اسلامی: ضرورت بازکاوی و بازاندیشی، حوزه‌اصفهان، ش ۴، ص ۸۳.

2. applied ethics

3. ethics committee

اخلاق و اندیشه‌های اخلاقی اذعان دارند و دل‌سوزانه به تدوین آثاری گرانبها و پرتاثير اقدام نموده‌اند. اما اگر بخواهیم دانش اخلاق اسلامی را در دنیای معاصر برای مخاطبان تشنه‌اندیشه و رفتار صحیح اخلاقی مطرح کنیم، باید ضمن پرهیز از هرگونه واپس‌گرایی و نوپرستی، که دو رویکرد بیمار و خطرناک در پژوهش‌های فرهنگی و تحقیقات دینی به شمار می‌رود، از طریق بازشناسی، بازنگری و بازسازی میراث اخلاق اسلامی، به ارائه یک نظام اخلاقی متقن نایل آییم. واضح است که چون دانش اخلاق اسلامی داعیه‌دار اخلاق دینی است، انتقاد نظام اخلاقی آن می‌تواند به عنوان معیاری برای برتری در مطالعات تطبیقی میان ادیان مطرح شود، همچنان که مدلل‌سازی مدعیات یک نظام، می‌تواند نقش بی‌بدیلی در کام‌یابی رسمی دین در انجام وظیفه و تربیت دینی و جهت‌بخشی معنوی به رفتار متدینان به آن دین ایفا کند^۱.

در مجموع باید بیان کرد که اگر طرحی مدوّن از نظام اخلاقی اسلام ارائه گردد، این نظام اخلاقی، از نظام‌های اخلاقی مسلمانان بسیار متقن‌تر خواهد بود، چرا که در صورت اثبات این نظام، تنها نظامی است که با استناد تام به منبع وحی عصمت‌ائمه علیهم‌السلام، البته با تائید عقل سلیم و فطرت پاک، احکام خود را بیان و آن را منشا استخراج اصول اخلاقی و گزاره‌های ارزشی و معیارهای اخلاقی قرار می‌دهد.

این پژوهش درصدد اثبات این اصل است که اولاً آیا امکان این امر وجود دارد که از نصوص و ظواهر آیات و روایات به عنوان بسته‌هدایتی و وحیانی خداوند، نظام و ساختاری منسجم برای اخلاق اسلامی ارائه داد؟ و اگر این نظام قابل طرح است چه معیار و ملاکی برای تعیین فضائل و رذائل در آن باید مشخص گردد؟ ترسیم این نظام در پس شناخت سه عنصر اساسی از سنخ هست‌ها و مبانی در جهان بینی دینی است: ۱- شناخت انسان که نقطه شروع و موضوع

۱. رک. اسلامی، محمد تقی، اخلاق اسلامی و کاربرست قاعدهٔ تسامح در ادلهٔ سنن، ص ۱۳ و ۱۴.

این سیر تکاملی است. ۲- خداوند که تقرب به او، منتها و نهایت کمال انسان است و ۳- مسیری که برای انسان تا رسیدن به غایت و سعادت نهایی‌اش تعریف شده است که فلاسفه این مسیر را منحصر در معرفت حصولی می‌دانند، عرفا این مسیر را در شهود خلاصه می‌کنند و قرآن مسیر حقیقی را «صراط مستقیم» معرفی می‌نماید که شرایط خاصی دارد و قدم گذاردن در آن نیاز به شناخت دقیق مسیر دارد.

نقد و بررسی نظام‌های مهم اخلاقی غیر دینی (فیلسوف عرفانی، تلقینی و ارتداد نظام اخلاقی بر اساس روایات)

www.Ketab.ir

پیشگفتار

آنچه این نگاشته در پی آن است، اثبات یک نظام اخلاقی مستنبط از آیات و روایات است که البته مورد تأیید عقل سلیم و فطرت پاک نیز باشد. به نظر می‌رسد آنچه به عنوان نظام اخلاقی اسلام در آثار عمده اخلاقی ارائه شده است، در حقیقت نظام اخلاقی مسلمین بوده و نه نظام اخلاقی اسلام و بر این اساس شاید بتوان این نظام‌ها را نظام‌های اخلاقی غیر اسلامی به شمار آورد.

فیلسوفان و اندیشمندان مسلمان در عرصه اخلاق، بر اساس رویکردهای مختلف فلسفی، عرفانی و تلفیقی، نظریات و معیارهای متفاوتی را در باب فعل اخلاقی و ارزش اخلاقی ارائه داده‌اند. هر یک از این مکاتب اخلاقی، هر چند از نظر روش استناد و ارائه آموزه‌های اخلاقی کاملاً با یکدیگر اختلاف دارند اما در یک نقطه مشترک هستند و آن بهره‌گیری از مبانی غیر دینی در نظام‌سازی اخلاقی است که البته این به معنای غیردینی بودن شاکله و کلیت این نظام‌ها نیست، بلکه حاکی از استنتاج مبانی آنها از منابع غیر دینی است.

با بررسی آثار اخلاقی حکیمان و اندیشمندان اسلامی از زمان فارابی تا کنون، درمی‌یابیم که در بیشتر آنها آنچه به عنوان اخلاق اسلامی مطرح بوده، بهره‌گیری آنان از مبانی اخلاق یونانی، عرفانی و یا تلفیقی از آن دو است، به عنوان نمونه‌ای گسترده از نظام‌سای غیردینی، باید به این سیر تاریخی در اخلاق مسلمین اشاره نمود که پس از ترجمه کتاب «اخلاق نیکوماخوس» ارسطو به زبان عربی، اکثر اندیشمندان اسلامی آن را سرمشق خود قرار دادند و به تألیف اثر در آن سبک و سیاق پرداختند و در آن آثار، ملاک‌های ارسطو در باب «فضیلت» و در نهایت «کمال انسان» را به عینه اخذ نموده، رنگ و لعاب دینی به آن دادند، در حالی که اخلاق اسلامی و مبانی آن، با مبانی اخلاق یونانی و عرفانی تفاوت‌های آشکاری دارد.

در نظریه اخلاقی اسلام، ملاک فضیلت و برتری فعل اخلاقی «قرب الهی» است و قرب الی الله نهایت درجه تکاملی انسان است که به وسیله نوع ارتباط معرفتی و درک عمیق رابطه وجودی با خداوند حاصل می‌شود، بنابراین فضیلت و رذیلت نیز در نظام اخلاق اسلامی، نزدیک شدن و دوری از «قرب» خداوند است، نه عدم رعایت حد اعتدال و افتادن در دو طرف افراط و تفریط، چنان که صاحبان کتب اخلاقی مهمی چون «معراج السعاده» این مبنا را در معرفی فضیلت و رذیلت اخلاقی ارائه داده‌اند.

از این رو، با هر رویکردی در اخلاق اسلامی، وصول به قرب الی الله و نزدیکی به کمال مطلق غایت حرکت انسان و مصداق سعادت است. سعادت‌مندترین انسان از دیدگاه عقل و نقل و شهود کسی است که بیشترین درجه از قرب الی الله را به دست آورد و بدبخت‌ترین انسان کسی است که بیشترین دوری را از این مقام دارد. اما نقطه اختلاف نظام‌های اخلاق مسلمین، در راه‌های وصول به این سعادت است.